

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340:347.43(045)

О. В. Пономаренко,
кандидат технічних наук

А.В. Ігнат,
магістр права

РОЛЬ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

В статті досліджуються питання особливостей застосування основних принципів судочинства в процесі здійснення правосуддя у цивільних справах. Автори зосереджують свою увагу на детальному аналізі принципів публічності, справедливості, добросовісності і розумності у цивільному судочинстві.

Ключові слова: принципи права, правосуддя, цивільне судочинство, цивільний процес, суспільні відносини.

Актуальність дослідження застосування принципів цивільного судочинства полягає в зростаючій увазі науковців та практиків до питань поняття, системи, особливостей судочинства в умовах реформування судової системи.

Принципи є міжгалузевим правовим поняттям і досліджувалися юристами – фахівцями у різних галузях права. Під принципами права одні вчені розуміють керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і значення в суспільстві. З одного боку, вони відображають закономірність права, а з іншого, це найбільш загальні норми, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів [2, с. 237]. Інші вчені під принципами права розуміють загальнообов'язкові вихідні нормативно-правові положення, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю та визначають зміст правового регулювання і виступають критерієм правомірності поведінки та діяльності учасників відносин, що регулюються правом. Принципи права за своєю сутністю є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розвитку суспільства [3, с. 134].

На думку Зуєвої Л.Є., у принципах відображені політико-правові ідеї, погляди народу на

право як соціальну цінність. У них у концентрованому вигляді дістає вияв воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно задовольняли б його ідеї і погляди щодо основ організаційної побудови правосуддя в цивільному судочинстві, процесуальній діяльності суду і правового становища учасників процесу [1, с. 113].

Питанню дослідження принципів цивільного судочинства присвячено низку наукових праць вчених з різних галузей права. Так, джерельну базу дослідження становлять напрацювання науковців з цивільного і цивільно-процесуального права, а саме: Є. В. Васьковського, Е. О. Нефедьєва, К. І. Малишева, О. В. Овчаренко, М. І. Балюк, Д. Д. Луспеніка, а також окремі положення наукових досліджень вчених з теорії господарського процесу, а саме: Л. Є. Зуєвої, С. О. Теньковатої та інших.

Отже, предметом нашого дослідження буде виокремлення основних принципів цивільного судочинства у регулюванні суспільних відносин та аналіз специфіки їх застосування в судовій діяльності.

Чітке нормативне закріплення принципів полегшує їх засвоєння, а отже, – і застосування на практиці. Визначення галузевих принципів права може виявитися корисним і навіть необхідним для правильного тлумачення конкретних правових норм. Принципи права, незважаючи на

те, що викладаються буквальною, найбільшою мірою відображають його істинний дух. Саме цей дух права перетворює мертвий нормативний масив на живе право – надзвичайно цікавий і складний організм, дослідження і вдосконалення якого і є змістом професійної діяльності юриста [4, с. 15].

Так, у науці цивільного процесуального права принципи права мають свою історію розвитку, становлення та застосування. Такі відомі процесуалісти дореволюційного періоду як Є. В. Васьковський та Е. О. Нефедьєв, принципи процесу розглядали як гарантії здійснення правосуддя, що забезпечують захист «тяжущихся» від свавілля; як рамки судової діяльності, яка зводиться до визначення певних форм, що гарантують створення кращих умов для правильного вирішення справи; як гарантії, що дають можливість контролювати дії суду [7, с. 353–355].

Інший процесуаліст, К. І. Малишев, такі принципи як «усність і письмовість», «безпосередність і посередність», «гласність і таємниця» розглядав як форми вчинення процесуальних дій учасниками процесу в цей період в основному зводилося до гарантій процесу, які мали забезпечити встановлений порядок розгляду справи в суді [9, с. 114–121].

Вчені-господарники, під принципами розуміють провідну ідею, керівні засади правового регулювання тих чи інших відносин [5, с. 15] та об'єктивно зумовлені засади, згідно з якими формується правова система в цілому та здійснюється правове регулювання [6, с. 31].

Так, для усіх процесів однією із визначальних складових права на справедливий суд є вимога публічності судового розгляду. Цей принцип дає змогу зробити судочинство відкритим для суспільства, надає сторонам процесуальні гарантії захисту їхні права на справедливий судовий розгляд. Публічний процес є невід'ємною гарантією дотримання прав людини при здійсненні судочинства, адже як наголошує у своїй практиці Європейський суд з прав людини, публічний характер судового розгляду захищає заявників від таємного, не підконтрольного суспільству правосуддя. Це також один зі способів покращення довіри до діяльності судових органів. Роблячи процес здійснення судочинства прозорим, публічність сприяє досягненню цілей п. 1 ст. 6 Конвенції, а саме забезпеченню справедливого судового розгляду (справа Асхен проти ФРН) [2, с. 26].

Проте, в Цивільному процесуальному кодексі України поняття публічності не застосовується, натомість застосовується термін гласність.

Аналіз правової літератури дозволяє зробити висновки про те, що питання публічності та гласності цивільного судочинства залишаються недостатньо розробленими та дослідженими. Зокрема, немає єдиного підходу до визначення понять принципу гласності та принципу публічності, їхнього співвідношення. Часто можна зустріти думки про те, що гласність є поняттям ширшим за поняття публічність і включає в себе останнє як одне із складових. Інколи, з публічністю та гласністю ототожнюється поняття відкритості судового розгляду. У літературі немає також чіткого відмежування права на відкритий судовий розгляд від права на вільний доступ до зали судових засідань. Немає й єдиного розуміння змісту (елементів) публічності та гласності.

Приєднавшись до позиції Олексія Меніва пропонуємо проаналізувати принцип гласності за такими пунктами:

1. Відкритість судового засідання.

Вважається на думку О. Меніва, – що вимога відкритості судових засідань є основним елементом принципу гласності і максимально захищає права сторін від неконтрольованого здійснення судочинства. Європейський суд приділяє відкритості особливу увагу.

В сучасній науці цивільного процесу є ряд проблем розуміння принципу гласності. Однією з них є ототожнення гласності та публічності з відкритістю. Першою причиною такого ототожнення є дещо складна, на перший погляд для розуміння конструкція назви ст. 6 ЦПК. Так, якщо буквально розуміти її назву «Гласність та відкритість судового розгляду», виходить, що вона закріплює два принципи, принцип гласності та відкритості. Але, як правильно зазначає В. І. Тertiшніков, це не так, тому що ч. 1 ст. 6 ЦПК проголошує, що розгляд справ в усіх судах проводиться усно та відкрито [10, с. 12].

2. Усність судового розгляду.

Відкрита форма судових засідань зумовлює вимогу усного спілкування учасників цивільного процесу. Усна форма процесу (тобто усне спілкування суб'єктів процесу між собою), відіграє неабияке значення в здійсненні судочинства, оскільки вона не лише полегшує, але й пришвидшує безпосереднє сприйняття доказів як складом суду, так і особами, які беруть участь у справі [11, с. 36]. Згідно з практикою

Європейського суду, публічність передбачає, як правило, усну форму судового розгляду. Однак, це положення не є абсолютним. Так, усне слухання може не проводитися, якщо сторони недвозначно відмовилися від нього або від права на свою присутність і немає питань суспільного інтересу, які потребують публічного розгляду. Така відмова повинна бути здійснена в очевидній формі або за мовчазною згодою, наприклад, не подаючи заперечень чи не підтримуючи вимогу про слухання. Усне слухання не є необхідним тоді, коли немає жодних питань факту чи права, які можуть бути вирішені достатньою мірою на основі письмових матеріалів справи та пояснень сторін [12, с. 29].

3. Поінформованість осіб, які беруть участь у справі про час і місце розгляду справи.

Учасники процесу повинні бути повною мірою проінформовані про час і місце проведення судового засідання. Частина 2 ст. 6 ЦПК закріплює, що ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи. Поняттям публічності охоплюється вимога такого роду. Так, у справі Стрижак проти України Суд встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції з огляду на відмову національних органів повідомити заявника про дату та час слухання його справи [13, с. 63].

4. Прилюдне проголошення рішення суду.

У ст. 6 ЦПК йдеться, що рішення суду проголошується прилюдно. Практика Європейського суду керується тим, що у кожному окремому випадку в світлі особливостей конкретного процесу слід визначити, чи відповідає форма публічності, передбачена внутрішнім правом, вимогам права на справедливий суд. Наприклад, таким випадком може бути оприлюднення рішення касаційної інстанції шляхом подання його в канцелярію, де кожен може ознайомитися з цим рішенням [14, с. 89]. Також, у справі Асхен проти ФРГ Європейський суд вказав, що прилюдне проголошення рішення Верховним Судом не було необхідним тому, що рішення судів нижчої інстанції проголошувалися прилюдно [15, с. 35].

5. Вільний допуск громадськості до зали судових засідань.

Важливе значення для забезпечення гласності має право на вільний доступ до зали судових засідань, яке слід відрізнити від відкритого розгляду, оскільки відкритий розгляд є гарантією публічності для сторін у справі, а вільний доступ до зали судових засідань надає громадськості

ті гарантії, за допомогою яких вона може здійснити контроль за здійсненням судочинства.

6. Фіксування судового засідання технічними засобами.

Цивільний процесуальний кодекс України в п. 10 ст. 6 проголошує правило, згідно з яким, хід судового засідання фіксується технічними засобами. У Конвенції та практиці Європейського суду фіксування судового засідання не згадується, проте воно охоплюється поняттям публічність. Вважається, що вимога фіксації ходу судового засідання є загальною і однією із основних складових принципу публічності і відкритою для широкого загалу.

7. Оприлюднення судових рішень та право на їхнє отримання.

Одним із головних проявів публічності є оприлюднення судових рішень, а також право на їхнє отримання зацікавленими особами [13, с. 66]. Така вимога передбачена Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи «Про відбір, обробку, надання і архівацію судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах» № R (95) 12 від 11 вересня 1995 р., яка закріплює, що повна поінформованість про практику діяльності усіх судів є однією з умов справедливого застосування закону [16].

Також, спостерігається дещо неправильне розуміння сутності та призначення інституту публічності (гласності) в системі цивільного процесуального права. Так, деякі вчені, наприклад, С. Я. Фурса, стверджують, що ст. 6 ЦПК має загальний характер, а тому вимога гласності поширюється на всі стадії цивільного судочинства [18, с. 36]. На думку О. Меніва, з таким твердженням погодитися не можна, адже до сталої практики Європейського суду право на публічний розгляд справи діє головним чином у суді першої інстанції, умови застосування п. 1 ст. 6 Конвенції залежать від особливостей конкретного судочинства та ролі вищого суду, яку він буде відігравати у здійсненні судочинства [19, с. 495]. Але, якщо публічне слухання в суді першої інстанції не відбулося, така ситуація може бути виправлена шляхом проведення публічних слухань у суді вищої інстанції.

З наведеного вище стає зрозумілим, що під поняттям гласність і публічність О. Менів розуміє одне і теж, оскільки статті, які їх нормативно закріплюють мають один предмет правового регулювання [22].

Отже, як бачимо, що поняття гласності є тожним поняттям публічності. Їх не слід

розділяти і можна застосовувати, розуміючи під ними одні і ті ж правові категорії. Незважаючи на велику значимість принципу публічності для реалізації принципу справедливого судочинства, принцип публічності залишається недостатньо розробленим і потребує подальшого наукового аналізу і дослідження.

Загалом, цивільний кодекс України досить широко використовує оціночні поняття й категорії. Серед останніх зустрічаються, зокрема, справедливість, добросовісність, розумність. Вони є окремими, але взаємопов'язаними сторонами поведінки учасників цивільних правовідносин та у сукупності визначають один з принципів цивільного права. Видається, принцип справедливості, добросовісності і розумності – це одна з керівних ідей цивільного права, відповідно до якої здійснюється цивільно-правове регулювання суспільних відносин, і яка визначає характер поведінки учасників цих відносин з точки зору необхідності сумлінного здійснення ними своїх цивільних прав і виконання цивільних обов'язків, турботи про власні права й інтереси, і права й інтереси інших учасників з метою недопущення їх порушення [23, с. 138].

На думку Ю. А. Тоботи, принцип справедливості, добросовісності і розумності має важливе значення у цивільно-правовому регулюванні, адже:

1. Закріпивши у тексті ЦК України цей принцип, законодавець встановлює певний орієнтир поведінки учасників цивільних правовідносин. Тому, кожен з них зобов'язаний сумлінно здійснювати свої цивільні права і виконувати цивільні обов'язки, виявляти турботу про власні права й інтереси та права й інтереси інших учасників, передбачати можливість завдання своїми діями (бездіяльністю) шкоди правам і інтересам інших осіб.

2. За допомогою принципу справедливості, добросовісності і розумності може бути досягнуто юридичної рівності учасників цивільного обороту. Юридична рівність – це одна з характерних рис справедливості у цивільному праві й означає таке становище учасників, коли воля одного з них не залежить від волі іншого, оскільки самі учасники самостійні у прийнятті тих чи інших рішень [20, с. 22]. Але для досягнення такої рівності необхідно, щоб кожен учасник цивільних правовідносин діяв добросовісно й розумно (тобто сумлінно виконував би свої цивільні обов'язки, з турботою і

обачністю ставився до своїх прав і інтересів та прав і інтересів інших осіб, усвідомлюючи при цьому можливість завдання шкоди останнім, ставив би чужі права і інтереси у рівне, однакове положення зі своїм положенням).

3. Тобота Ю.А. стверджує, що цей принцип є своєрідною межею здійснення учасниками цивільних правовідносин своїх прав і виконання обов'язків, який відділяє дозволена поведінку від недозвільної, справедливої, добросовісної і розумної дії від вчинків, які не відповідають цим критеріям. У цьому контексті варто зазначити, що принцип справедливості, добросовісності і розумності, дещо обмежує дію принципу – свободи договору, але в інтересах контрагентів. Учасники цивільних правовідносин можуть, зокрема, укласти договори і на свій розсуд визначити їх умови, але з урахуванням прав і інтересів контрагентів.

4. Зазначений принцип може бути у певних випадках використаний при аналогії права (ч. 2 ст. 8 ЦК України), коли він заповнює прогалини у цивільному праві. При цьому, якщо суддя відчуває, що судові рішення, яке він має прийняти суперечить природі людини, яка наділена розумом і моральними почуттями, він в силу вимог принципу справедливості, добросовісності і розумності повинен застосувати цей принцип, як нормативний регулятор у порядку аналогії права [21, с. 30].

Таким чином, принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві є дієвим «інструментом», завдяки якому може бути «налагоджений» цілісний механізм цивільно-правового регулювання суспільних відносин. Дія цього принципу має бути спрямована на досягнення і підтримання справедливого балансу майнових прав і інтересів учасників цивільних правовідносин, коли їхні дії не призводять до несправедливого, нерозумного чи недобросовісного результату.

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що основне завдання в сфері судочинства – це належне та правильне застосування принципів та перенесення їх з сфери наукового дослідження в практичну сферу цивільного і господарського процесу. Без принципів не можливо сьогодення будь-якого процесу, лише керуючись принципами, можна оцінити діяльність суду, учасників процесу, оскільки ця діяльність має відповідати перш за все першоосновам і засадам цивільного процесу. Водночас, дотримання принципів є необхідною

умовою вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства та діяльності судових органів.

Відповідно, такі принципи цивільного судочинства, як: публічність, справедливість, добросовісність і розумність мають важливе значення у цивільному регулюванні суспільних відносин і загалом, в теорії цивільно-процесуального права. Спірним є застосування принципу – розумності, публічності через їх неоднозначне розуміння науковцями і практиками, що свідчить про потребу їх однозначного наукового формулювання.

Література

1. Зуєва Л.Є. Поняття принципів господарського процесу / Л.Є. Зуєва // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 5. – С. 113.
2. *Общая теория государства и права: учебник*/ под ред. В. В. Лазарева; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – 520 с.
3. *Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов и факультетов*/ под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 570 с.
4. Чопко Ю. Оновлені принципи господарського процесу / Ю. Чопко // Юридичний журнал. – 2002. – №4. – С. 12 – 16.
5. *Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-ге вид., перероб. і допов./ за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; кол.авт.: О. А. Беяневич, О. М. Віннік, В. С. Щербина [та ін.]*. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.
6. Теньков С. О. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України / С. О. Теньков. – К.: А.С.К., 2007. – 720 с.
7. Васильовський Е. В. Курс гражданского процесса/ Е. В. Васильовский. – М., 1913. – Т. 1. – С. 353-355.
8. Нефедьев Е. А. Основные начала гражданского судопроизводства / Е. А. Нефедьев. – Казань, 1895. – С. 10-15.
9. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства/ К. И. Малышев. – СПб., 1876. – Т. 1. – 246 с.
10. Тертишников В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково практичний коментар / В. І. Тертишников. – Х.: Видавець Ф-ОП Вапнярчук Н. М., 2007. – 576 с.
11. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.
12. Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К.: «ІКЦ «ЛЕСТА»», 2005. – 116 с.
13. *Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія* / [В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.] За заг. ред. професора В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
14. *Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практика ее применения* [Л. Б. Алексеева, С. В. Водолагин, Г. А. Гаджиев и др.] Под общ.ред. д. ю. н., проф. В. А. Туманова, и д. ю. н. проф. Л. М. Энтина. – М.: НОРМА, 2002. – 336 с.
15. Нула Моул. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6 право на справедливое судебное разбирательство: прецеденты и комментарии / Моул Нула, Катарина Харби, Л. Б. Алексеева. – М.: Рос. акад. правосудия, 2001. – 151 с.
16. *Относительно* отбора, обработки, представления и архивации судебных решений в правовых информационно-поисковых системах: рекомендация государствам-членам от 11.09.1995 г., R (95) 11[Електронний ресурс] / Комитет министров Совета Европы // Электронная б-ка международ. док. по правам человека. – Режим доступа: <http://www.hri.ru>.
17. Овчаренко О. В. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія / О. В. Овчаренко. – Х.: Право, 2008. – 304 с.
18. *Цивільний процесуальний кодекс України: науково практичний коментар: Т. 2* / Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – 912 с.
19. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / Микеле де Сальвіа; [пер. с фр. А. А. Жуйковой, Г. А. Пашковской]. – СПб.: Юридический центр пресс, 2004. – 1072 с.
20. *Цивільне право України [Текст] : підручник : у 2 т.* / В. І. Борисова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 2004. – 480 с.

21. *Науково-практичний* коментар до цивільного законодавства України [Текст] : у 2 т. / В. Г. Ротань [та ін.] ; відп. ред. В. Г. Ротань. – 2-е вид. – Х. : Фактор, 2010. – Т. 1. – 800 с.

22. *Менів О.* Проблеми розуміння принципу гласності та публічності цивільного судочинства / О. Менів // *Юридичний журнал*. – 2009. – №11

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua>.

23. *Тобота Ю.А.* Роль принципу справедливості, добросовісності і розумності у цивільно-правовому регулюванні суспільних відносин / Ю.А. Тобота // *Вісник господарського судочинства*. – 2011. – № 5. – С. 138 – 145.

А.В. Пономаренко, А.В. Игнат

Роль принципов судопроизводства в регулировании общественных отношений.

В статье рассматриваются вопросы особенностей использования основных принципов судопроизводства в процессе совершения правосудия в гражданских делах. Авторы сосредотачивают свое внимание на детальном анализе принципов публичности. Справедливости, добросовестности и разумности в гражданском процессе.

O.V. Ponomarenko, A.V. Ignat

Role of the principles of legal proceedings in the regulation of social relations.

In the article an author examines the issues about the features of the main principles of legal proceedings in process of it realization in the civil cases. The authors focus their attention on a detailed analysis of the principles of publicity, fairness, honesty and reasonableness in civil proceedings.